

УДК 821.161.2.09(1-87)

ОПОЗИЦІЯ «СВОЄ»/«ЧУЖЕ» В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ЗАРУБІЖЖЯ

Олена КИЦАН

*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
просп. Волі, 13, Луцьк, 43025, Україна,
e-mail: post@univer.lutsk.ua*

Розглянуто опозицію «своє»/«чуже» у творчості українських письменників зарубіжжя. Звернуто увагу на проблему взаємодії сучасної літературної еміграції із поетами Нью-Йоркської групи, охарактеризовано спільні риси у творчості представників різних часових груп. На прикладі творчості 12 українських авторів, що проживають за кордоном, маємо змогу простежити за зміщенням акцентів у розумінні парадигми «своє»/«чуже».

Ключові слова: традиція, поетика, діалогізм, еміграція, опозиція «своє»/«чуже».

Творчість митців еміграції довгий час замовчували, відверто ігнорували. Про них забували, коли створювали вітчизняні антології вісімдесятників чи дев'яностників, ніби тоді не жили українські поети поза Україною.

І лише нещодавно посилився науковий інтерес до української літератури зарубіжжя, яка стала об'єктом повноцінного історико-культурного і літературознавчого дослідження. Учених передусім зацікавили вже усталені мистецькі явища, творчі постаті, які міцно увійшли в літературний процес. Маємо на увазі Празьку літературну школу, Нью-Йоркську групу. Але на цьому література еміграції ніби обривається, насамперед у критичній оцінці.

Звичайно, вряди-годи виходять друком окремі збірки українських авторів, які проживають за кордоном, але далеко не всі вони потрапляють до свого читача. Найпоширенішим способом узагальнити і популяризувати те чи інше мистецьке явище є видання антологій. Зокрема творчість Нью-Йоркської групи представлена антологією поезій «Півстоліття напівтиші», яку упорядкувала Марія Ревакович. Новою спробою об'єднати сучасних українських поетів, що проживають за кордоном, стала антологія «Аз, два, три... дванадцять – лист у пляшці» (2010), автором проекту та упорядником якої стала цікава модерна поетка, колишня львів'янка, яка наразі проживає в Нью-Йорку, Марія Шунь. До антології увійшли твори 12 авторів, які активно творять за кордоном і по суті репрезентують сучасний український діаспорний літературний процес. Окрім шести американських авторів, збірку складають іще шестеро поетів – із Польщі (Дана Рудик), Чехії (Вікторія Їхова), Англії (Володимир Олейко), Німеччини (Таня Мельник), Ізраїлю (Анна Хромова) та Латвії (Юрко Садловський). Література українського зарубіжжя формувалася в маргінальному просторі між двох світів: України та зарубіжжя, минулого і теперішнього.

Ми будемо послуговуватися саме терміном еміграційні поети, на якому наставою і Б. Рубчак. Адже термін «діаспора» має дещо інше значення, особливо в зарубіжних словниках та енциклопедіях. Початкове значення терміна «діаспора» (грец. *διασπορά* «розпорошення», «розсіяння») пов'язане з розпорошеними по світу та існуючими поза своєю первісною батьківщиною євреями. Самі ж автори не зовсім погоджуються з тим, коли їх називають еміграційними поетами, а, радше, українськими поетами, які проживають за кордоном. Оскільки, де б не жили, вони мають Україну у серці, пишуть українською мовою, відгукуються на українські проблеми (річка Полтва). А В. Олейко в Британії і Ю. Садловський у Латвії викладають українську мову.

Актуальність статті полягає в тому, що сучасні українські поети зарубіжжя беруть активну участь у науково-культурному житті України. Поєднавши у своїй творчості різні культури, різні мистецькі світогляди, різні стильові уподобання, вони утворюють нове мистецьке явище, яке, вірогідно, колись-таки теж отримає свою дефініцію. Нас цікавить проблема діалогічності культур у межах опозиції «своє»/«чуже», переживання чужого як свого, і навпаки.

Мета статті полягає у вивченні специфіки проявлення опозиції «свого» і «чужого» у творчості сучасних еміграційних поетів.

Бінарна опозиція «своє»/«чуже» є визначальною в культурному середовищі і неодноразово потрапляла в поле зору вчених. Таке зацікавлення можна пояснити тим, що уявлення про «своє» і «чуже» існує у свідомості людини онтологічно та проявляється в усіх сферах дійсності. На думку Юрія Лотмана, в основі внутрішньої організації елементів тексту зазвичай є принцип бінарної семантичної опозиції, а світ поділятиметься на багатих і бідних, своїх і чужих, православних і єретиків... [4, 227].

У літературі ця опозиція найчастіше представлена парними темами «природа–цивілізація», «село–місто», «батьківщина–чужина», «душа–тіло» та ін. Проблема «свого» і «чужого» має суттєве значення у процесі дослідження літератури еміграції. Її можна вивчати в різних аспектах, на різних рівнях. Нас цікавить саме протиставлення «батьківщина–чужина», яке пронизує усю творчість українських поетів, які проживають за кордоном. Саме у другій половині ХХ століття «своє» і «чуже» – досить поширений мотив у творчості багатьох митців. Особливістю є те, що письменник уже не змушений робити вибір між «своїм» і «чужим», натомість він намагається поєднати ці два полюси. Можемо спостерігати навіть зміщення акцентів, коли «чуже» стає «своїм» і навпаки. А тому характерною рисою опозиції «своє»/«чуже» є антитетичність, а саме потенційна можливість зміни естетичних орієнтирів, заперечення «свого» аж до перетворення його в «чуже».

Література української діаспори минулого століття і навіть початку ХХІ століття суттєво відрізняється від сучасної діаспорної лірики як за тематичним спрямуванням, так і за формальними ознаками. Найближчою за часовими межами і деякими естетичними орієнтирами до сучасної української літератури зарубіжжя є Нью-Йоркська група, поети якої орієнтувалися на верлібр. Одним із табу для поетів Нью-Йоркської групи було тужити за Україною. Їх цікавили екзистенційні проблеми, передусім самотність і нудьга людини, ув'язненої у місті.

Як і Нью-Йоркська група, сучасні еміграційні поети теж не показують своїх патріотичних емоцій у віршах. Згадки про Україну, рідні міста не є такими болісними, оскільки ці автори часто навідують Батьківщину, і при бажанні можуть у будь-який момент повернутися. Вони виїхали до інших країн насамперед із бажанням розширити свій культурологічний і світоглядний кругозір, із бажанням пізнати західний світ, відчутти нові емоції. Завдяки безмежним можливостям інтернету вони ніби й не зникали із поля зору українських читачів. Вони не заперечують, що колись-таки можуть повернутися вже з новим досвідом (Ю. Садловський уже повернувся), що неодмінно відобразиться у їхній творчості.

Як і поети Нью-Йоркської групи, вони також прагнуть читацького відгуку, своєї аудиторії в Україні. А оскільки критика мовчить, то їм, як і колись Богданові Бойчуку, Юрієві Тарнавському, Богданові Рубчаку, доводиться самим писати критичні статті. Зокрема 2006 року вийшла книга есеїв та інтерв'ю Василя Махна «Парк культури та відпочинку Гертруди Стайн». У царині есеїстики працює і Оксана Луцишина. Автором низки публіцистичних статей є Марія Шунь, яка докладає усіх зусиль, аби з-за кордону привернути увагу українців до проблеми підземної річки Полтви, що у Львові.

Як зазначав Б. Бойчук, становлення Нью-Йоркської групи було процесом, а не одноразовим актом з точною датою. Можливо, вихід антології «Аз, два, три... дванадцять – лист у пляшці» теж стане точкою відліку для утворення нового мистецького явища, назва якого ще витає у повітрі. Автори книги також пишуть по-різному, у різних стилях та жанрах, вони теж проживають у різних місцях (навіть різних країнах), вони ніколи не зустрічалися усі в одному місці водночас. Але вони мають поетичний хист, їх згрупує ізоляція від Батьківщини. Роль організатора взяла на себе Марія Шунь, як і Б. Бойчук у Нью-Йоркській групі.

Більшість із поетів антології пише рідною мовою, входження в іноземний простір відбувається через переклади. Колись Мартін Гайдеггер сказав, що мова – це дім, в якому ми мешкаємо. Цим можна пояснити іншомовні вкраплення у поетичні тексти еміграційних поетів. Нова дійсність проникає у свідомість авторів та впливає на їхню творчість.

Місток між Нью-Йоркською групою і сучасними українськими авторами зарубіжжя перекинув В. Махно, присвятивши одну зі своїх поезій Б. Рубчаку «...А в Україні сніг / діти мерзнуть у школах – як привид лютує грип –/ тішить – не комунізму – і схлипує дочка вві сні / і щось по-англійськи бурмоче – і я на годину глип / що – братан – ще розкажеш – влип?» [13, 134].

Нью-Йорк позитивно вплинув на автора: чотири нові поетичні збірки, дві есеїстичні збірки й дві драми додалися до творчого доробку В. Махна. Він прийняв нову країну з усіма її недоліками, перевагами, незвичностями, час від часу рятуючись у внутрішній еміграції: «братан – життя це суцільна лажа – приступи еміграції / внутрішньої – якщо зберегти для себе – Послухай: базар / вокзал...» [13, 150]. Він розуміє, що на Батьківщині вже теж усе змінилося, життя не стояло на місці, знайомі ставали незнайомими, коли так хочеться відчувати себе «своїм», як і кілька років тому: «У тебе два дні – замовлена кава стигне на столику на Прорізній / тусовка й богема перейшли: із застілля – в глухе

підпілля: / закотилися – як монети під стіл; колишні – з братви й тусні –/ навіть на запах кави і коньяку не прийдуть – розлучення / сім'ї / пісні / все стало інакшим – А ти сидиш і чекаєш й колотиш цукор із сіллю...» [13, 150].

До одного зі своїх есе В. Махно взяв слова Мілоша Формана: «У кожного є дві батьківщини: країна, де ти народився, і Америка» [9, 33]. І це не випадково, адже саме у творчості В. Махна яскраво простежується перехід «свого», українського, в «чуже», а західне, американське, набуває статусу «свого, рідного».

Молода поетка Оксана Максимчук сприйняла Чикаго як подарунок нового життя. Вона дякує Львову за щасливе дитинство, але у новій країні для неї відкрилися нові можливості, нові перспективи. А тому звідси таке безапеляційне твердження: «Але поріг щастя чомусь не закладений в місті, де ти народжений» [13, 110]. Дівчина емігрувала ще в 15 років, а тому сприйняла переїзд не так болісно, як автори, котрі прожили в Україні більшу частину свого життя. Це був вік юнацького максималізму, коли будь-яке слово може стати образою, будь-яка невдача – смертельною катастрофою, і тоді мимоволі відчуваєш себе чужим у ще донедавна близькому оточенні: «Місто, у котрому народжений, проживеш життя і / у просторій кімнаті, колись, серед друзів, дітей та квітів, / відійдеш, з кожним роком ставатиме все чужішим тобі» [13, 110].

«Своє»/«чуже» стосовно української еміграції постає бінарною опозицією, як протилежні полюси. Українські поети за кордоном діалогізують на тему «своє»/«чуже» і у власній творчості, і в численних інтерв'ю. Так, В. Махно, відповідаючи на запитання «Українського журналу», говорить, що є своя зручність у тому, коли твоя «американськість» залежить від перекладачів, а українськість – від тебе самого. «Я думаю, що сьогодні більшість письменників, принаймні ті, хто подорожує чи буває на фестивалях або ж на стипендіях, відчувають, що потреба в іншій мові, а почасти й культурі, стає необхідністю. Ситуація двомовності – зручна, бо ти відчуваєш дистанцію з рідною мовою, бачиш її звіддала, в цій же ситуації криються також і небезпеки: втрата відчуття свіжості мови, її змінності. І лише ти можеш визначити, що тобі потрібно: тієї зручності, чи постійного балансування між двома мовами й культурами» [13, 50].

Про позитивний бік еміграції говорить у передмові до антології і Дана Рудик: «Для нас подібна відчуженість є також свого роду благом, каталізатором подальшої активності, підґрунтям усвідомлення власної свободи. І це – один із витоків нашої творчості» [13, 15]. Справді ці автори стали багатші на ще одну культуру, ще одну батьківщину. Вони репрезентують Україну в інших країнах, вони розповідають українським читачам про реалії зарубіжжя. Троє із поеток антології (Дана Рудик, Тетяна Мельник і Оксана Луцесвська) створили літературно-мистецький портал «Захід–Схід», метою якого є об'єднати не лише різні види мистецтв (літературу, живопис, фотомистецтво), а й різні континенти.

Після Нью-Йоркської групи україномовні автори почали заявляти про себе в Америці з початку 2000 року. Хоча В. Махно і стверджує, що сьогодні в Америці не існує жодних літоб'єднань, та іноді в нью-йоркських літературних салонах Bowery Poetry Club, Cornelia Street Cafe, Українському музеї Нью-Йорку відбуваються об'єднані виступи, які організував професор і письменник Олександр Мотиль.

Ще одна представниця україномовної літератури в Нью-Йорку, М. Шунь, вбачає свою роль в українському суспільстві у тому, щоб бути почесним зв'язковим літературного процесу. Зі свого боку додамо – ще й зв'язковим між різними культурами, різними країнами, різними літературами. У своїй творчості поетка поєднує два культурні та мовні світи – американський і український, бо ж уже більше десяти років мешкає у Нью-Йорку. Авторка зізнається, що любить обігрувати англійські та українські значення слів. Тому її читач має бути мислячим та інтелектуальним, тоді йому вдасться віднайти місток між цими двома світами – українським лірично-архаїчним та американським ускладнено-урбаністично-швидкісним. М. Шунь чітко розрізняє, де є своє, а де чуже, вона чи не найбільше від усіх інших сумує за рідним Львовом: «welcome in the club – / це про самотність / Нью-Йорку на десять / мільйонів населення – / finish крутиться по прямій! / welcome home / це якщо / про львівську каву...» [13, 289]. З тонкою інтелектуальною іронією поетка змальовує навколишню американську дійсність: «Вони мандрують / за твоєю вузькою спиною, / пінгвіни-диригенти, / уздовж Бродвею – / однією із найдовших / вулиць світу», і тут же «А тобі у тілесному негліже / кілька віршів у бричці везеться – / про Нью-Йорк – / відчпного» [13, 292]. Але якою б сильною не була туга за Україною, якою б спотвореною не була американська дійсність, поетка намагається поєднати ці два полюси у власній творчості: «А час їсть собі тихо мандрики / на тій соняшниковій олії. / Змашуєш нею губи, що ними / поцілуєш себе у колінка / і скажеш собі: «Люба Мері, / наступного року у Києві...» [13, 307].

Парадигма «своє/чуже» у творчості В. Олейка кардинально змінюється. Лондон асоціюється із домом, а Україна, на жаль, переходить у статус «чужих»: «Від Девону, де зелено – / до Лондону. / До дому, / де мирно так сивіється під блюзи і вино, / де марно вже намріялись, / та далі ностальгіємо, / та далі вперто віримо, / що десь колись повернемось. / ... А їй вже все одно» [13, 189]. Якась внутрішня порожнеча, прихована образа на Батьківщину проступає в наступних рядках: «спорохнявів Львів / сплюгавів Київ / де не кинь – лукаві / хтось нетрями / тих рибок половив / а хтось руками / а кинеш камінь – проросте намул / мов глаукома / і як «Вітчизна» не римуй / нема нам дому» [13, 192].

Сприймав нову дійсність і поет із Чикаго Тарас Девдюк. У червні 1996 року він емігрував до Америки і з 1997 року проживає у Чикаго. Євген Баран називає його одним із наймонолітніших і найцільніших поетів покоління дев'яностих. Т. Девдюк заявив про себе в літературі наприкінці 80-х (поетичною добіркою «Дорога і поріг» у журналі «Жовтень» 1989 року (№ 5)), а перша поетична збірка «Бенкет на голівці цвяха» вийшла у Львові 1993-го.

Нова країна сприймається як своя, і поет вже не може назвати її чужиною, хоча й не називає рідною, вводячи натомість назву «нечужина»: «в цім році все не так: без яблук як без дна / якесь ім'я чуже мені вже не байдуже / якісь чужі міста притягують задуже / і дивно береже мене нечужина» [13, 21]. Свідоме ігнорування розділових знаків є ознакою верлібрового твору, натомість у Т. Девдюка класичні вірші здебільшого позбавлені пунктуації. Поетична гра, експеримент із формою творів, цікава метафоричність, підвищений звукопис – усе це ознаки почерку поета із Чикаго.

Оксана Луцишина у своєму інтерв'ю «Українському журналу» на запитання, чи затишно їй на чужині, відповіла: «мені затишно там, де мій ноутбук. Я можу досить успішно функціонувати в обох просторах, але останнім часом мені трішки важче у Штатах, ніж раніше... І я мушу весь час «перекладати» себе на знайому їм мову. Може, це мине, я не знаю. В Україну загалом хочу, але наскільки «назавжди» – ще не знаю. Зрештою, в Україні теж є свої труднощі» [6, 47].

Схоже відношення до Батьківщини і в Ю. Садловського:

батьківщина
то збіг обставин
землі і неба [13, 253].

У галузі дитячої літератури працює молода письменниця Оксана Луцевська. Проживаючи у штаті Пенсильванія (США), вона нерозривно пов'язана з українським літературним процесом, є переможницею кількох літературних конкурсів в Україні. Окрім того, Оксана Луцевська пропагує в Америці сучасну українську дитячу літературу. В одному із інтерв'ю авторка говорить про адаптацію до нової країни, коли спочатку нічого не пишеться, але згодом починаєш творити з новим диханням. Ще одним позитивним моментом зміни місця проживання є почуття над-любові до рідної мови, культури, літератури, яке за кордоном у кожної людини загострюється.

Окрім поетичних текстів, антологія містить есе авторів про причини еміграції, особливості тамтешнього побуту, звикання до нової навколишньої дійсності. Максимально відкрито поети зізнаються у своїх почуттях до інших країн. Ці короткі замальовки про нові місця проживання доповнюють поетичні світи авторів, допомагають глибше зрозуміти той спектр відчуттів, що переживає митець, який опинився в новому культурному середовищі. Ніжно відгукується про Варшаву у своєму есе Дана Рудик: «з Варшавою у мене стосунки склались, наче у тому шлюбі з чистого розрахунку, який поступово переродився у досить трепетні стосунки» [13, 236].

Виданням антології «Аз, два, три... дванадцять – лист у пляшці» українські поети зарубіжжя ще раз нагадали про себе як про яскравих представників сучасного літературного процесу, які хочуть бути присутніми на рівних правах саме в українській літературі, а не в американській, польській тощо. У творчості цих митців гармонійно поєднано своє і чуже, українське та західне. Ліричний герой їхніх творів відчувається цілком органічно в новому середовищі. Він вже не відчуває себе вигнанцем, людиною за бортом власної держави. І як би ми не називали таку літературу – «емігрантською», «літературою діаспори» чи просто українською, але написаною за кордоном, це все-таки невід'ємний набуток нашої країни. Ці автори є гідами, що проводять нас по чужій культурі, а також гідно представляють Україну на зарубіжних теренах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Астаф'єв О.* Образ і знак : Українська емігрантська поезія у структурно-семіотичній перспективі : [монографія] / Олександр Астаф'єв. – К. : Наукова думка, 2000. – 268 с.
2. *Бойчук Б.* Нью-Йоркська група у перспективі часу / Б. Бойчук // Кур'єр Кривбасу, 2008. – Травень–червень. – С. 266–275.
3. Дім усередині сендвічу [Електронний ресурс] / (інтерв'ю з Марією Шунь). – Режим доступу : <http://www.litgazeta.com.ua/node/1578>.
4. *Лотман Ю. М.* Семіосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки / М. Ю. Лотман (сост.). – СПб. : Искусство, 2000. – 704 с.
5. *Луцишина О.* «Головне – не табувати для себе ніяких тем і говорити правду» / Оксана Луцишина // Український журнал. – 2008. – № 10. – 62 с.
6. *Луцевська О.* Дуже не хочеться наслідувати моду [Електронний ресурс] / Оксана Луцевська. – Режим доступу: <http://www.chasipodii.net/article/2663/?vsid=911ddb4139deaad68b3b82b1b6644b4>.
7. *Махно В.* П'ять віршів / Василь Махно // Кур'єр Кривбасу. – 2008. – Липень–серпень. – С. 131–136.
8. *Махно В.* Твоя «американськість» залежить від перекладачів, а українськість – від тебе самого / Василь Махно // Український журнал. – 2009. – № 11 (51). – С. 48–50.
9. *Махно В.* Passport / Василь Махно // Критика. – 2006. – Ч. 10 (жовтень). – С. 33–35.
10. *Пинчевская Б.* Параллельные реальности. Василий Махно о «нашем», «чужом» и «приватном» / Богдана Пинчевская // «Зеркало недели». – 2009. – № 48. – 12 декабря.
11. Півстілття напівтиші: Антологія поезії Нью-Йоркської групи / Марія Ревакович ; упоряд. і авт. вступ. ст. – К. : Факт, 2005. – 373 с.
12. *Понасенко А. В.* Між «своїм» і «чужим»: естетичні орієнтири митців Нью-Йоркської групи / А. В. Понасенко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 3 (214). – Ч. I. – С. 146–150.
13. РАЗ, два, три... дванадцять – лист у пляшці : [антологія / упоряд. : М. Шунь, В. Габор]. – Львів : ЛА Піраміда, 2010. – 312 с. – (Серія: Приватна Колекція).
14. *Рубчак Б.* Кам'яні баби чи Світовид? / Богдан Рубчак // Світо-Вид. – К. ; Нью-Йорк, 1996. – № II (23). – С. 89–100.

*Стаття надійшла до редакції 10.09.2012
Прийнята до друку 22.11.2012*

OPPOSITION OF «OWN»/«ALIEN» IN THE UKRAINIAN MODERN LITERATURE OF FOREIGN AUTHORS**Olena KYTSAN**

*Lesya Ukrainka Eastern European National University,
13, Volya Avenue, Lutsk, 43025, Ukraine,
e-mail: post@univer.lutsk.ua*

The article deals with the opposition of «own»/«alien» in the works by Ukrainian modern literature writers from foreign countries. The problems of interaction of modern literature emigration with the writers of New York group are considered. The common features in the works by the representatives, belonging to different time groups are also described. One can analyze the accent displacement in understanding the paradigm of «own»/«alien», taking as the example the works by the twelve Ukrainian authors, who are living abroad.

Key words: tradition, poetics, dialogism, emigration, opposition «own»/«alien».

ОППОЗИЦИЯ «СВОЕ»/«ЧУЖОЕ» В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ**Олена КИЦАН**

*Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
просп. Воли, 13, Луцк, 43025, Украина,
e-mail: post@univer.lutsk.ua*

Статья посвящена оппозиции «свое»/«чужое» в творчестве украинских поэтов зарубежья. Основное внимание уделяется проблеме взаимодействия современной литературной эмиграции с поэтами Нью-Йоркской группы, рассмотрено одинаковые черты в творчестве представителей разных временных групп. На примере творчества 12 авторов, которые живут за границей, можем проследить за смещением акцентов в понимании парадигмы «свое»/«чужое».

Ключевые слова: традиция, поэтика, диалогизм, эмиграция, оппозиция «свое»/«чужое».